



You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Rok 1945 w drukarstwie na Śląsku Opolskim : próba bilansu zamknięcia i otwarcia

Author: Edward Długajczyk

Citation style: Długajczyk Edward. (2009). Rok 1945 w drukarstwie na Śląsku Opolskim : próba bilansu zamknięcia i otwarcia. „Szkice Archiwalno-Historyczne” (Nr 5, 2009, s. 61-89)



Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Edward Długajczyk

ROK 1945 W DRUKARSTWIE NA ŚLĄSKU OPOLSKIM PRÓBA BILANSU ZAMKNIĘCIA I OTWARCIA

Drukarnie zakładane po wynalezieniu przez Jana Gutenberga ruchomej czcionki miały charakter oficyn wydawniczych, skupiając w jednym to, co potem często dzieliło się na wydawnictwo i manufakturę drukarską lub większe przedsiębiorstwo przemysłowe. Dzisiaj symbioza wydawnictwa i przedsiębiorstwa poligraficznego należy do rzadkości. Oba pracują przeważnie oddzielnie. Prawdziwej rewolucji dokonał komputer, który wyparł z poligrafii zecernie zarówno ręczne, jak i maszynowe. Dziejami oficyn wydawniczych zajmują się przeważnie historycy książki. Drukarstwo najnowsze, traktowane jako gałąź przemysłu, przestało bibliologów interesować i w ogóle mało kogo obchodzi, może poza samymi drukarzami.

Śląsk pod tym względem nie jest wyjątkiem. Czym bliżej naszych czasów, tym mniej wiedzy. Nie ma opracowań monograficznych pojedynczych zakładów, nawet tych największych, najbardziej zasłużonych i o najdłuższym stażu, ani ogólnego oglądu przemysłu poligraficznego pod kątem stosunków własnościowych, wyposażenia technicznego, rodzaju produkcji, osiągnięć w tym zakresie i personelu¹.

Rok 1945 – zakończenie wojny i zmiana suwerenności państwowej – stanowi w odniesieniu do Śląska Opolskiego wyraźną cezurę. Zamieszczony w aneksie *Spis drukarni* pozwala uchwycić to, co istniało przed 1945 rokiem, co ocalało z zawieruchy wojennej i co z tym potem zrobiono. Tekst nie jest datowany, pochodzi z pierwszych lat powojennych. Nie ma na nim ani tytułu, ani podpisu. Zachował się w resztkach spuścizny aktowej Okręgu Śląskiego Państwowych Zakładów Graficznych, zarchiwizowanej w zespole Zakłady Graficzne w Katowicach². Nie wydaje się, aby dane do *Spisu...* zebrano po wojnie z autopsji, raczej sporządzono go na podstawie jakiegoś źródła niemieckiego, może wręcz stanowi odpis dokumentu proveniencji niemieckiej. Umieszczenie w nim drukarni „Nowin Codziennych” w Opolu, zamkniętej przez władze niemieckie w 1939 roku, zdaje się wskazywać,

¹ Skromne w tym kierunku próby podjęli: E. Długajczyk: *Likwidacja drukarstwa polskiego w Katowicach podczas okupacji hitlerowskiej*. W: „Ziemia Śląska”. T. 2. Katowice 1989, s. 21–46; D. Sieradzka: *Rozwój drukarstwa na terenie województwa śląskiego w pierwszych latach po 1945 roku*. W: *Książka na Śląsku w latach 1945–1956. Zarys problematyki*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1997, s. 109–131; Taż: *Drukarstwo województwa śląskiego w latach 1920–1939. Zarys dziejów*. Katowice 2001.

² Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat), zespół 12/562 Zakłady Graficzne w Katowicach (dalej: ZGraf I Kat), sygn. 1.

że ujmuje stan sprzed wybuchu wojny. Wykaz obejmuje teren rejencji opolskiej w granicach sprzed 1940 roku, tj. wcieleniem Bytomia, Gliwic i Zabrze do uprzednio utworzonej rejencji katowickiej.

Informacje dotyczące poszczególnych drukarni zamieszczono w *Spisie...* według jednolitego schematu, dość konsekwentnie realizowanego. Najpierw występuje nazwa firmy, niekoniecznie oryginalna i pełna, często ograniczona do nazwiska założyciela lub aktualnego właściciela. Zwykle podaje się rok założenia firmy. Z wyposażenia wymienia się liczbę podstawowych maszyn do składu, drukujących i introligatorskich. Rzadziej podaje się ogólną moc silników i zwykle liczbę personelu z podziałem na robotników, niekiedy wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych, i urzędników.

Dane ze *Spis... u* są na tyle bogate, że wydały się godne opublikowania. Kiedy jednak bliżej im się przyjrzeć, okaże się, że nie są kompletne, że występują w nich braki i przeinaczenia. Reguły wydawania tekstów źródłowych wymagają uzupełnienia braków i poprawienia błędów, jeśli wiedza pochodząca skądinąd na to pozwala. W trakcie przygotowywania edycji nasunęła się myśl uzupełnienia tekstu źródłowego o dane odnoszące się do okresu powojennego. Umożliwia to prześledzenie losów wielu pojedynczych zakładów w pierwszych latach Polski Ludowej. Dla licznych zniszczenia wojenne oznaczały kres istnienia, niektóre odradzały się i przekształcały w procesie powszechnego upaństwowienia. W celu odróżnienia od podstawowego tekstu źródłowego wszelkie wplecione doń uzupełnienia, poprawki i komentarze zostały wydrukowane w nawiasach kwadratowych mniejszym krojem czcionki.

Wykazy drukarni sprzed 1945 roku można wyłowić z różnych publikowanych informatorów handlowych i ksiąg adresowych. Najbliższe czasowo i najpełniejsze mieści niemiecka księga adresowa (*Deutsches Reichsadressbuch*) z 1942 roku. Dane w niej zawarte niekiedy odbiegają od tych ze *Spisu...* Nieco więcej źródeł odnosi się do okresu powojennego. Są one jednak także wyrywkowe i rozproszone po różnych archiwach. Z 1945 roku przetrwało kilkanaście kwestionariuszy z nagłówkiem „Dane szacunkowe o przedsiębiorstwie”, które wypełniali pierwsi wysłannicy polskich rządowych grup operacyjnych³. Pełny opis stanu majątkowego i technicznego zawierają, również wyrywkowo zachowane, protokoły zdawczo-odbiorcze, sporządzane nieco później zgodnie z wymogami formalnymi przepisów o upaństwowieniu przedsiębiorstw⁴. Z zespołów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Katowicach należy wymienić Urząd Wojewódzki Śląski, Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy oraz wspomniane już Zakłady Graficzne w Katowicach.

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), zespół 2/292 Grupy Operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu (dalej: GO).

⁴ AAN, zespół 2/316 Główna Komisja do spraw Upaństwowienia Przemysłu (dalej: GKdsUP).

Na podstawie *Spisu...* można się pokusić o przybliżone zestawienie podstawowych parametrów statystycznych przemysłu drukarskiego na Śląsku Opolskim przed wybuchem wojny. Będą to dane z natury orientacyjne. *Spis...* nie wymienia wszystkich drukarni, przy kilku nie podaje ani liczby zatrudnionych, ani wyposażenia. Z podsumowania wynika, że istniało tam wtedy około 120. drukarni⁵. Największe ośrodki drukarskie znajdowały się w Gliwicach – 19 drukarni, Bytomiu – 15, Raciborzu – 11, Opolu – 10 oraz Nysie i Zabrze – po 8. Razem zatrudniały one 1150. pracowników, w tym 127. urzędników i 1023. robotników. Z maszyn do składania zdecydowanie przeważały linotypy (312). Maszyn do druku wypukłego było ogółem 375, w tym maszyn płaskich 171, pedałów 133, automatów drukarskich 48. Maszynami rotacyjnymi dysponowało 13 drukarni. Sporadycznie spotykało się jeszcze maszyny i ręczne prasy litograficzne (13+4). Druk offsetowy stosowały dopiero dwie oficyny.

Początki powojennych działań państwa polskiego w dziedzinie drukarstwa na terenie Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego wiążą się z osobą Jana Kuglina⁶. Przybył on do Katowic pod koniec stycznia 1945 roku ze sztabem generała Aleksandra Zawadzkiego jako specjalista do spraw przemysłu poligraficznego i papierniczego. Na podstawie upoważnienia udzielonego mu przez pełnomocnika Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów inż. Ignacego Borejdy przystąpił do zabezpieczania i uruchamiania drukarni na terenie Katowic i całego ówczesnego województwa śląskiego (śląsko-dąbrowskiego). Organizacyjnie przydzielono Kuglina do Wydziału Informacji i Propagandy Urzędu Wojewódzkiego jako kierownika delegatury warszawskiej i jednocześnie kierownika referatu przemysłu poligraficznego i papierniczego. Z dniem 1 sierpnia 1945 roku Wydział Informacji i Propagandy wyodrębnił się z Urzędu Wojewódzkiego i przekształcił w Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy, podległy bezpośrednio ministerstwu o tej samej nazwie.

Już wcześniej, bo w czerwcu 1945 roku, powstał Centralny Zarząd Państwowych Zakładów Graficznych (CZPZG) z tymczasową siedzibą w Łodzi (potem w Warszawie), który sprawował ogólny nadzór nad wszystkimi drukarniami państwowymi i pozostającymi pod zarządem państwowym oraz stanowiącymi mienie opuszczone i porzucone⁷. W Katowicach utworzono Okręg Śląski (Wojewódzki), którego dyrektorem został Kuglin. Centralny Zarząd podlegał Mini-

⁵ *Rok pracy drukarstwa na Śląsku*. Katowice, styczeń 1946. Jest to drukowane sprawozdanie, podpisane przez Jana Kuglina, dyrektora Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych Okręgu Śląskiego. Autor podaje, że przed wybuchem wojny w 1939 roku na Opolszczyźnie istniało 107 drukarni.

⁶ Urodzony w 1892 roku w Boguminie na Śląsku Cieszyńskim, w latach 1919–1939 związał się z Poznaniem, gdzie pracował zrazu jako składacz metrampaż, potem kierownik drukarni.

⁷ Zarządzenie Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 5 czerwca 1945 roku, wydane w porozumieniu z Ministrem Informacji i Propagandy i Ministrem Skarbu, o utworzeniu Centralnego Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych. „Monitor Polski” Nr 11, poz. 45.

sterstwu Informacji i Propagandy. W 1947 roku ministerstwo to zlikwidowano, a CZPZG podporządkowano Ministerstwu Kultury i Sztuki. W 1948 roku Okręg Śląski Centralnego Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych przemianowano na Państwowe Katowickie Zakłady Graficzne. Był to formalnie wciąż jeszcze urząd państwowy, organ terenowy CZPZP w Warszawie. Istotna zmiana nastąpiła w 1949 roku, kiedy Centralny Zarząd Państwowych Zakładów Graficznych został wydzielony z administracji państwowej i zmieniony w przedsiębiorstwo (państwowe) pod nazwą Centralny Zarząd Przemysłu Graficznego (CZPG) z zadaniem koordynowania, nadzorowania, kontrolowania i sprawowania ogólnego kierownictwa działalnością gospodarczą przedsiębiorstw graficznych⁸. Jednocześnie powołano dwadzieścia takich podległych przedsiębiorstw, m.in. Bielskie, Bytomskie, Katowickie, Kłodzkie i Wrocławskie Zakłady Graficzne. Były to przedsiębiorstwa wielozakładowe, w ramach których poszczególne drukarnie występowały jako zakłady produkcyjne (oddziały). Centralny Zarząd Przemysłu Graficznego znalazł się w chwili powstania w 1949 roku w resorcie przemysłu ciężkiego, po kilku miesiącach – przemysłu lekkiego⁹, a w 1951 roku – kultury i sztuki. Drukarnie z terenu Śląska Opolskiego podzielono między Bytomskie i Kłodzkie Zakłady Graficzne. Bytomskie Zakłady Graficzne objęły:

- Zakład Główny – Bytom, ul. Przemysłowa 2,
- Oddział nr 1 – Bytom ul. Piekarska 9,
- Oddział nr 2 – Chorzów, ul. 3 Maja 26,
- Oddział nr 3 – Chorzów-Batory, ul. Kościelna 4,
- Oddział nr 4 – Chorzów, ul. Hajducka 15,
- Oddział nr 5 – Gliwice, ul. Bankowa 12,
- Oddział nr 6 – Gliwice, ul. M. Strzody 9,
- Oddział nr 7 – Gliwice, ul. Zwycięstwa 37,
- Oddział nr 8 – Koźle, ul. Piramowicza 14,
- Oddział nr 9 – Mikulczyce, plac Słowiański 21,
- Oddział nr 10 – Pyskowice Rynek 12,
- Oddział nr 11 – Ruda Śląska, ul. Wolności 1,
- Oddział nr 12 – Tarnowskie Góry, ul. Armii Czerwonej 13,
- Oddział nr 13 – Zabrze, ul. Wolności 279,
- Oddział nr 14 – Lubliniec, ul. Ks. Damrota 1,
- Oddział nr 15 – Kluczbork, ul. Bieruta 9.

⁸ Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 10 lutego 1949 roku wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem Centralnego Urzędu Planowania o utworzeniu Centralnego Zarządu Przemysłu Graficznego. „Monitor Polski” Nr 18, poz. 235.

⁹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 4 kwietnia 1949 roku w sprawie ustalenia spisu przedsiębiorstw podlegających Ministrowi Przemysłu Lekkiego. „Monitor Polski” Nr 25, poz. 376.

Do Kłodzkich Zakładów Graficznych zaliczono:

- Zakład Główny – Kłodzko, ul. Wyspiańskiego 7,
- Zakład nr 1 – Bystrzyca, ul. Okrzei 1/3,
- Zakład nr 2 – Duszniki Zdrój, ul. Krótka 7,
- Zakład nr 3 – Radłów, ul. Kolejowa 5,
- Zakład nr 4 – Głucholazy, ul. Korfanteo 4,
- Zakład nr 5 – Nysa, ul. Jagiellońska 4,
- Zakład nr 6 [nie podano miejscowości],
- Zakład nr 7 – Otmuchów, Rynek 14,
- Zakład nr 8 – Paczków, plac Wolności 26,
- Zakład nr 9 – Ząbkowice, Rynek 29,
- Zakład nr 10 – Ziębice, Rynek 39,
- Zakład nr 11 – Prudnik, ul. Armii Czerwonej 9,
- Zakład nr 12 – Niemodlin, ul. Nyska 3,
- Zakład nr 13 [nie podano miejscowości],
- Zakład nr 14 – Nowa Ruda, ul. Świdnicka 33/35.

Od wyzwolenia wykształcały się cztery formy własnościowe przedsiębiorstw, w tym także drukarskich: państwowe, pod zarządem państwowym, tzw. sektora uspołecznionego (partie polityczne, stowarzyszenia i związki, spółdzielnie, samorząd terytorialny) i prywatne. Na mocy ustawy z 3 stycznia 1946 roku nastąpił pierwszy etap upaństwowienia podstawowych gałęzi przemysłu. Ustawa objęła m.in. przemysł drukarski¹⁰. W odniesieniu do Śląska Opolskiego znalazły zastosowanie ustalenia konfiskujące bez odszkodowania na rzecz państwa polskiego przedsiębiorstwa Rzeszy Niemieckiej i byłego Wolnego Miasta Gdańska, obywateli Niemiec i Gdańska z wyjątkiem osób narodowości polskiej lub innej – jak uściślono – „przez Niemców prześladowanej”, „niemieckich i gdańskich osób prawnych”, „spółek kontrolowanych przez obywateli niemieckich lub gdańskich albo przez administrację niemiecką lub gdańską”, wreszcie „osób, które zbiegły do nieprzyjaciela”.

W tym miejscu, pomijając jednostkowe dzieje, trzeba określić sytuację, w jakiej postępowano uruchamianie powojennego drukarstwa w większych ośrodkach miejskich na Śląsku Opolskim. Liczne budynki, w których mieściły się drukarnie, uległy zniszczeniu. Maszyny często wydobywano z gruzów i naprawiano. Najwartościowsze, które ocalały, Rosjanie traktowali na równi z wszystkimi innymi dobrami materialnymi jako zdobycz wojenną i zabierali do swojej ojczyzny. Wprawdzie w niektórych późniejszych dokumentach polskich sugeruje się, jakoby władze niemieckie bądź właściciele wywozili maszyny i urządzenia przed zbliżającym się

¹⁰ Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 roku o przejęciu przez Państwo podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. Dz.U. Nr 3, poz. 17.

frontem, ale nie wydaje się to prawdopodobne, i jeśli miało miejsce, to zupełnie sporadycznie.

Jak już była mowa, do niektórych opuszczonych drukarni docierali w 1945 roku wysłannicy polskich grup operacyjnych. Ich rola ograniczała się do zarejestrowania stanu faktycznego zakładu i sprecyzowania wniosków co do dalszego postępowania. Zabezpieczenie i uruchamianie drukarni należało do zadań katowickiej Delegatury do spraw Przemysłu Graficznego i Papierniczego i wkrótce potem do Okręgu Śląskiego Centralnego Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych. Gdy jako tako poradzono sobie z drukarniami na terenie należącym przed wojną do Polski, przysła kolej na Opolszczyznę. W niepodpisanym sprawozdaniu, zapewne J. Kuglina, za kwiecień i maj 1945 roku Referatu Poligraficznego i Papierniczego Wydziału Informacji i Propagandy Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach tak zobrazowano bieżącą sytuację:

„Delegatura starała się także działalność swą rozszerzyć na Opolszczyznę. Sprawa idzie tu jednak opornie. Władze sowieckie starają się do drukarni pełnomocników polskich nie dopuszczać, wywożą urządzenia dobre, a gorsze dewastują. Utrudnieniem w tej pracy jest także brak ustawy lub zarządzenia tyżącego się zajęcia drukarni na rzecz Ministerstwa Informacji i Propagandy. W miejscowościach, w których władze sowieckie jako takie urządzenia drukarskie pozostawiły, starają się urządzenia te zająć na własność władze miejskie, które ustanawiają swych, często niefachowych kierowników, a przesłanych przez Delegaturę pełnomocników nie respektują. Powstają z powodu tego poważne szkody, gdyż zająwszy drukarnię jedną, władze miejskie nie troszczą się już o resztę urządzeń, pozostawionych częściowo choć nawet w zniszczonym stanie w innych drukarniach. Tego rodzaju konflikt między pełnomocnikiem Delegatury a Zarządem Miejskim istnieje w Bytomiu i częściowo w Gliwicach.

W tej chwili pracują na Opolskiem: drukarnia w Bytomiu, zarządzana przez Zarząd Miejski, drukarnia w Gliwicach, zarządzana przez pełnomocnika Delegatury, pracującego w charakterze urzędnika Zarządu Miejskiego, drukarnia w Pyskowicach, pełnomocnik Grodecki, drukarnia w Zabrze, pełnomocnik Kubiaczyk. Pełnomocnik Wesołowski, wysłany do Opola, został przez władze sowieckie aresztowany przy uruchamianiu drukarni. Pełnomocnik ob. Gustowski, nadesłany Delegaturze przez Ministerstwo z Warszawy, wysłany został przez Delegaturę do miasta Koźła, gdzie władze sowieckie pozostawiły dwie drukarnie, jedna nawet z linotypem, i gdzie władze starościńskie domagały się uruchomienia drukarni. Ob. Gustowski spisał inwentarz drukarni w Koźlu i wrócił do Katowic, doszedłszy do przekonania, że praca w warunkach obecnych jest w Koźlu jeszcze niemożliwa. Drugi pełnomocnik wysłany do Koźła wrócił po kilku dniach przymusowej pracy przy moście na Odrze, niedopuszczony przez władze sowieckie do żadnej z drukarni. Pełnomocnik wysłany przez Delegaturę do Raciborza, gdzie ist-

niała drukarnia Riedingera z sześcioma linotypami, dwoma rotacyjnymi maszynami i innymi nowoczesnymi urządzeniami drukarskimi, z wielkim zasobem czcionek polskich (drukarnia ta wydawała polskie książki przed wojną), zastał już tylko resztki wywiezionej przez władze sowieckie drukarni. Pełnomocnik wysłany przez Delegaturę do Kluczborka zastał tylko w kilku drukarniach trochę porzuconych regałów i kaszt z pismem, reszta wywieziona przez władze sowieckie.¹¹

Podsumowując, w maju 1945 roku na Opolszczyźnie pracowały cztery drukarnie, mianowicie w Bytomiu, Gliwicach, Pyskowicach i Zabrze. Kwestionariusz sprawozdawczy Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy za lipiec podaje na tym terenie szesnaście poniemieckich drukarni. Pod koniec 1946 roku liczba uruchomionych drukarni wzrosła nieznacznie, bo do osiemnastu, mianowicie były to:

1. Bytom – Drukarnia Państwowa nr 1, ul. Piekarska 9,
2. Bytom – Drukarnia Państwowa nr 2, ul. Przemysłowa 2,
3. Gliwice – Drukarnia Państwowa nr 1, ul. Bankowa 12,
4. Gliwice – Drukarnia nr 2, ul. Zwycięstwa 37,
5. Gliwice – Drukarnia nr 4, ul. M. Strzody 9,
6. Głuchołazy – Drukarnia, ul. Korfantego 4,
7. Kluczbork – Drukarnia Promień, pl. Bieruta 9,
8. Koźle – Drukarnia Kozielska, ul. Piramowicza 14,
9. Mikulczyce – Drukarnia Mikulczycka, ul. Strzelców Bytomskich 26,
10. Niemodlin – Drukarnia Niemodlińska, ul. Nyska 3,
11. Nysa – Drukarnia, ul. Jagiellońska 4,
12. Opole – Drukarnia Państwowa, ul. Szpitalna 1,
13. Otmuchów – Drukarnia, Rynek 14,
14. Paczków – Drukarnia Paczkowska, Rynek 26,
15. Prudnik – Drukarnia Prudnicka, ul. Jagiellońska 30,
16. Pyskowice – Drukarnia, Rynek 12,
17. Racibórz – Drukarnia Raciborska, ul. Stalina 2,
18. Zabrze – Drukarnia Państwowa, ul. Wolności 288¹².

Pełnomocnikiem do zabezpieczenia i uruchomienia drukarni gliwickich Kuglin wyznaczył zecera Jana Gierzyńskiego¹³. Ten za zezwoleniem komendy radzieckiej objął niewielki zakład Ullmanna przy placu Mlecznym i jak wspomina: „Teraz dopiero zaczęły się trudności. Należało przede wszystkim wyszukać fachowców –

¹¹ AP Kat, zespół 12/185 Urząd Wojewódzki Śląski Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 24.

¹² AP Kat, zespół 12/187 Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Katowicach, sygn. 89 – spis drukarni. Załącznik do sprawozdania Urzędu Informacji i Propagandy Województwa Śląsko-Dąbrowskiego za rok 1946. Sprawozdanie *Rok pracy...* podaje następujący stan drukarni na Opolszczyźnie: 1935 roku – 35, 1946 roku – 22.

¹³ Pochodził z Częstochowy, w latach 1917–1918 pracował w zawodzie drukarskim w Bytomiu.

drukarzy. Papieru nie ma ani grama. Jedna większa pełnoformatowa maszyna pła-ska, druga mniejsza bez napędowych pasków; widocznie zostały wyrabowane lub zabrane przez byłego właściciela. Zecernia maciuteńka. A to wszystko mieściło się w jednym pomieszczeniu o wymiarach 5,5 x 11 m, w brudnym i ciemnym loka-lu. Introligatori nie było, stała tylko ręczna krajarka do cięcia papieru.”¹⁴ Pierw-sze polskie druki wyszły stamtąd 21 kwietnia 1945 roku. Potem uzyskano „mocno zdewastowany i częściowo wypalony” budynek przy ul. Bankowej 12, zwieziono tam pozostałości „Ullmanna”, „Merkurii” i „Hugo Klinberga” i 15 grudnia 1945 roku otwarto nowe przedsiębiorstwo jako Drukarnię Państwową nr 1. W trzecim kwartale tego roku komenda radziecka zwolniła drukarnię Gustava Stephana przy ul. Zwycięstwa (*Wilhelmstrasse*), gdzie Władysław Kamirski założył Drukarnię Pań-stwową nr 2. W późniejszym czasie do ruchu włączono drukarnię litograficzną (Drukarnia Państwowa nr 4, ul. Marcina Strzody 9)¹⁵.

Z dwóch przedwojennych drukarni bytomskich, mianowicie Gebrüder König i A. Schwelle, urządzono Drukarnię Miejską. Mieściła się w obu przejętych lokalach, tj. przy ul. Katowickiej 32 i ul. Dworcowej 24. W kwestionariuszu z 14 września 1946 roku stwierdza się: „W poprzednich obu przedsiębiorstwach ponemieckich, z których resztek stworzono obecne przedsiębiorstwo, zauważo-no brak znacznej części urządzeń, czcionek i metalu drukarskiego”¹⁶. Kierowni-kiem został Jan Kasperek¹⁷. Równie ogołoconą największą bytomską drukarnię „Ostdeutsche Morgenpost”, przy ul. Przemysłowej 2, objął Okręg Śląski CZPZD i uruchomił pod firmą Śląskich Zakładów Graficznych¹⁸. Takie były początki póź-niejszej Drukarni Technicznej.

W marcu 1945 roku z upoważnienia Kuglina do Zabrze przybył Maksymilian Kubiaczyk. On też został pierwszym kierownikiem Drukarni pod zarządem pań-stwowym w Zabrzu. W sprawozdaniu sporządzonym 1 lipca utrzymuje, jakoby przed 1939 rokiem miało w mieście pracować pięć drukarni (inne źródła podają sześć), z tego podczas wojny stały bez ruchu dwie: Noglińskiego i Sojki (w Zabo-rzu). Oprócz obu nieczynnych wymienia zakłady Viktora Czecha, Georga Königa

¹⁴ J. Gierzyński: *Narodziny gliwickiej, powojennej poligrafii*. „Zeszyty Gliwickie” 1977, nr 12, s. 103.

¹⁵ Tamże, s. 103–108.

¹⁶ AP Kat, ZGraf Kat I, sygn. 3, k. 578.

¹⁷ Jan Kasperek, urodzony 15 maja 1903 roku w Domecku, pow. opolski. Polski działacz narodowy na Opolszczyźnie. Praktykował jako kalkulator i korektor w wydawnictwie „Gazety Opolskiej” Bronisława Ko-raszewskiego. W 1921 roku musiał wraz z rodzicami opuścić teren niemiecki. W Bydgoszczy ukończył szkołę średnią, po czym pracował w szkolnictwie województwa śląskiego. W 1927 roku wrócił na Opolszczyznę, gdzie pełnił obowiązki kierownika sekretariatu Związku Polskich Towarzystw Szkolnych na okręg bytomsko-zabrzesko-gliwicki z siedzibą w Bytomiu. Współpracował z „Nowinami Codziennymi”. W 1938 roku władze niemieckie pozbawiły go prawa pobytu. Osiadł w Chorzowie. Okupację spędził w obozach koncentracyj-nych w Oświęcimiu, Mauthausen, Melk i Ebensee. W połowie lipca 1945 roku wrócił do kraju.

¹⁸ J. Słup: *Bytom szybko odbudował swoją drukarnię*. W: *Wspomnienia drukarzy 1945–1955*. Warszawa 1955, s. 105–108.

i Hindenburger Kunst- und Steindruckerei. Ta ostatnia według Kubiaczyka „została w czasie działań wojennych kompletnie zbombardowana i wyrabowana, tak że z niej nic nie można było wydobyć”¹⁹. Do rozruchu nadawały się tylko zakłady Czecha i Königa. Charakteryzując je autor cytowanego sprawozdania zanotował: „Drukarnie Czecha i Königa są to drukarnie akcydensowe, stare zaniedbane, kierowane długie lata przez właścicieli niefachowców, posługującymi się starymi maszynami, sięgającymi do roku 1892. Jedną maszynę pospieszną z nakładaczem nowego typu rozmontowali i wywieźli Sowieci. Drukarnię Noglińskiego i Sojki zastałem w strasznie zaniedbanym stanie. Ząb czasu wbił się głęboko w najmniejszą część maszyn. Pismo częściowo z kasztami wykradzione i porozrzucane, szyby i drzwi powyrywane, tak że każdy miał łatwy dostęp. Z wyjątkiem drukarni Czecha nie zastałem w pozostałych drukarniach nawet najmniejszej ilości zapasów papieru i farb.”

Z dziesięciu lub jedenastu drukarni istniejących w Raciborzu przed 1945 rokiem większość uległa zniszczeniu podczas działań wojennych. Najwartościowsze ocalałe maszyny wywieźli Rosjanie. To, co pozostało, skupiono w oficynie Meyerów. Przed 1945 rokiem drukarnia ta pracowała pod firmą Reinhad Meyer Buch- und Steindruckerei Komanditgesellschaft. Wspólnikami byli bracia Fryderyk i Ryszard Meyerowie²⁰ oraz ich matka Maria jako komandystka. Po przejściu frontu budynku zajęło wojsko radzieckie, które wywiozło całe urządzenie i zapasy materiałów. Ryszard Meyer uzyskał potwierdzenie polskiej narodowości i w sierpniu 1945 roku został upoważniony do zebrania pozostałych jeszcze w Raciborzu maszyn i uruchomienia drukarni. Z rumowisk i zgłiszcz udało mu się ich kilka wydobyć i wyremontować. Rozruch drukarni nastąpił we wrześniu 1945 roku. Była to Drukarnia Raciborska pod zarządem państwowym przy ul. Stalina 2, kierowana przez R. Meyera²¹. W aktach pojawia się również drukarnia Miejska, ale brak o niej bliższych danych.

Wreszcie Opole. W drukarni Erdmanna Raabego przy ul. Szpitalnej 1 usadowiła się Drukarnia Komitetu Obwodowego Polskiej Partii Robotniczej. Podobno ocalała w stanie nienaruszonym. Kierował nią Paweł Gajdzik – wykształcenie gimnazjalne, wyuczony zecer, do 1924 roku pracował w administracji „Katolika”, potem na kierowniczych stanowiskach w różnych drukarniach. Do Drukarni PPR przybył 1 października 1945 roku, w połowie maja następnego roku objął jej kie-

¹⁹ AP Kat, zespół 12/201 Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Katowicach, sygn. 213 – „Sprawozdanie z zabezpieczenia i uruchomienia drukarni w Zabrze przez pełnomocnika Delegatury dla spraw Drukarni i Papieru ob. Maksymiliana Kubiaczyka, zamieszk. w Zabrze, 3 Maja 30”.

²⁰ Ryszard Meyer, urodzony 16 stycznia 1895 roku w Raciborzu, praktykował w zakładzie swojego ojca. W 1919 roku uczył się w szkole technicznej w Lipsku. Drukarnię ze swoim bratem prowadził od 1925 roku.

²¹ AP Kat, ZGraf Kat I, sygn. 3, s. 132–142.

rownictwo. Tu drukowano „Nowiny Opolskie”, jednak wyposażenie stwarzało liczne problemy techniczne. W kwestionariuszu z 9 września 1946 roku kierownik postulował, że potrzeba mu nowego linotypu z dwoma kompletami matryc, ponieważ polskie matryce „nie wchodzi” do magazynu posiadanej maszyny. Chciał mieć również 16-stronicową maszynę rotacyjną oraz wyposażenie stereotypii²².

Druga z partii politycznych, Polska Partia Socjalistyczna, dysponowała zakładem uruchomionym pod firmą Drukarnia i Wytwórnia WYROBÓW PAPIEROWYCH Powszechnej Spółdzielni Spożywców z odp. udziałami. Przedsiębiorstwo weszło w posiadanie lokalu po oficynie Franza Wiercimoka przy ul. Krakowskiej 30a, gdzie jednak w chwili wznowienia pracy (w 1947 roku?) nie było już podstawowych maszyn, wywiezionych w marcu 1945 roku do ZSRR. Drukarnią kierował formalnie repatriant Aleksy Pirog, a faktycznie kierownik techniczny Antoni Moczko ze Szczepanowic (ur. 11 czerwca 1909 roku), były zecer drukarni „Tageszeitung”²³.

Działalność wydawniczo-poligraficzną zainicjowała Administracja Apostolska Śląska Opolskiego, która w 1947 roku urządziła własne Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża i drukarnię, tę drugą na bazie maszyn Zakładu dla Kalek Ducha Świętego w Bytomiu, przewiezionych do Opola i zainstalowanych w budynku przy ul. Koźnego 34. W 1953 roku władze państwowe zakazały tej działalności²⁴.

Katakлизм wojenny i wywożenie przez Rosjan wszystkiego, co przedstawiało jakąś wartość, sprawiły, że przemysł drukarski na Opolszczyźnie odradzał się wolno, od razu zresztą przykrajany do wyobrażeń gospodarki planowej. Ta narzucała komasację i tworzenie wielkich przedsiębiorstw.

W 1951 roku, wraz z wyodrębnieniem województwa opolskiego, utworzono Opolskie Zakłady Graficzne²⁵ (z oddziałami wyłączonymi częściowo z Bytomskich i Kłodzkich Zakładów Graficznych):

- Zakład nr 1 – Opole, ul. Szpitalna 1,
- Zakład nr 2 – Opole, ul. Powstańców 9,
- Zakład nr 3 – Koźle, ul. Poniatowskiwo 9²⁶,
- Zakład nr 4 – Kluczbork, ul. Bierutra 9
- Zakład nr 5 – Racibórz, ul. Stalina 2²⁷,
- Zakład nr 6 – Namysłów, ul. 3 Maja 13,
- Zakład nr 7 – Brzeg, ul. Trzech Kotwic 24,

²² Tamże, s. 637–639.

²³ Tamże, s. 641–647.

²⁴ J. Kopiec: *Wydawnictwa religijne na Śląsku Opolskim po 1945 roku*. W: *Kultura literacka na Śląsku Opolskim w pierwszych latach po wojnie. Sesja popularnonaukowa Rogów Op. 7 XII 1989*. Opole 1989, s. 37–50; Tenże: *Nowe struktury Kościoła katolickiego na Śląsku po II wojnie światowej*. W: *Książka na Śląsku...*, s. 32–43.

²⁵ Zarządzenie nr 203 Ministra Przemysłu Lekkiego z dnia 1 stycznia 1951 roku w sprawie utworzenia przedsiębiorstwa państwowego pod nazwą Opolskie Zakłady Graficzne.

²⁶ Wcześniejszy adres: ul. Piramowicza 14.

²⁷ Drukarnia początkowo należała do Katowickich Zakładów Graficznych.

- Zakład nr 8 – Głuchołazy, ul. Korfantego 4,
- Zakład nr 9 – Nysa, ul. Jagiellońska 4,
- Zakład nr 10 – Paczków, ul. Wolności 26,
- Zakład nr 11 – Prudnik, ul. Armii Czerwonej 9,
- Zakład nr 12 – Niemodlin, ul. Nyska 3 (nieczynny),
- Zakład nr 13 – Otmuchów, Rynek 14.

Z początkiem 1952 roku, na podstawie uchwały Prezydium Rządu z dnia 8 grudnia 1951 roku w sprawie przekazania drobnych zakładów państwowych przemysłu graficznego radom narodowym, do tzw. przemysłu terenowego przeszerogowano Bytomskie Zakłady Graficzne. Ywierzchni nadzór nad nimi przejęło Ministerstwo Przemysłu Drobego i Rzemiosła, a bezpośredni – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, poprzez Wojewódzki Zarząd Przemysłu Terenowego. Regulacja ta nie objęła zakładu przy ul. Piekarskiej 2 w Bytomiu i ul. Hajduckiej 15 w Chorzowie, które – pozostawione w tzw. przemyśle kluczowym – przekazano Drukarni Technicznej w Bytomiu. W tym samym trybie z Opolskich Zakładów Graficznych oddano Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu jedenaście wymienionych zakładów w: Brzegu, Głuchołazach, Kluczborku, Koźlu, Namysłowie, Niemodlinie, Nysie, Otmuchowie, Paczkowie, Prudniku i Raciborzu²⁸. Na tym reorganizację i przetasowania bynajmniej się nie zakończyły. Nie ma tu potrzeby dalszego ich śledzenia.

Aneks

Spis drukarni na Śląsku Opolskim przed wybuchem II wojny światowej z uzupełnieniem zmian po 1945 roku

Baborów (Bauerwitz)

1. Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H. (Zentrale in Gleiwitz).

Biała (Zültz)

1. Jendretzke Paul, Bruno Schramm-Str. 8. Założono w 1877 roku, właściciel Maria Jendretzke od 1937 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, 1 maszyna płaska, 1 pedał, inne maszyny pomocnicze, 2 KM, 2 robotników wykwalifikowanych.

Bytom (Beuthen)

1. Bialas & Klüsener, Ritterstr. 5. Telefon 2883. Założono w 1871 roku, właściciel Agnes Bialas i Georg Klüsener od 1931 roku, drukarnia dziełowa, stereotypia, czasopisma, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 4 maszyny pomocnicze, 1 urzędnik, 2 robotników wykwalifikowanych, 1 niewykwalifikowany.

²⁸ AP Kat, ZGraf Kat I, sygn. 2.

2. Dworatzek G., Kattowitzerstr. 44. Telefon 2163. Założono w 1931 roku drukarnia dziełowa, introligatornia, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 1 maszyna pomocnicza, 3 maszyny introligatorskie, 1,5 KM.

[Właścicielka Gertruda Dworatzek.]

3. Exner Robert, Hohenzollernstr. 6. Telefon 4817. Założono w 1914 roku. Drukarnia dziełowa, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 1 maszyna płaska, 2 automaty drukarskie, 2 maszyny pomocnicze, 2 robotników.

4. Galonska K., Kasernenstr. 14. Telefon 4688. Założono w 1930 roku, właściciel Sofie Galonska. Drukarnia dziełowa, stereotypia, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 2 pedały, 1 maszyna pomocnicza, 3 robotników wykwalifikowanych, 1 urzędnik.

[Imię Galonski: Karl. Po wojnie drukarnia wywieziona.]

5. Haenel M. & Comp., Gerichtsstr. 4. Telefon 3827. Założono w 1901 roku, właściciel Haenel Erben. Drukarnia dziełowa, introligatornia, stereotypia, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 5 maszyn pomocniczych, 2 robotników.

6. Häuser August, Bismarckstr. 43. Telefon 5190. Założono w 1926 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 3 maszyny pomocnicze, 2,5 KM, 2 robotników wykwalifikowanych, 1 urzędnik.

[Inny adres: Tarnowitzerstr. 31.]

7. König Gebr., Bahnhofstr. 24. Telefon 5183. Założono w 1913 roku, kierownik handlowy Theo Mathyl. Drukarnia dziełowa, stereotypia, 4 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 8 maszyn pomocniczych, 2 urzędników, 5 robotników wykwalifikowanych, 3 niewykwalifikowanych.

[Po wojnie Drukarnia Miejska w Bytomiu.]

8. Kramer Heinrich, Gleiwitzerstr. 29. Założono w 1933 roku. Drukarnia dziełowa, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 8 robotników, 7 robotników wykwalifikowanych.

[Inne źródło podaje rok założenia 1887. Po wojnie wchłonięta przez Drukarnię Państwową nr 1 w Bytomiu.]

9. Lichtdruck und Aufzeichnungsdruckerei, Klosterstr. 2. Telefon 2443. Założono w 1924 roku, właściciel Joseph Koretzki od 1924 roku. Druk z cynku, przybory rysunkowe i papierowe, 1 maszyna ręczna do druku z cynku, 1 prasa do druku z cynku, 1 robotnik.

10. Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H., Poststr. 9, kierownik techniczny Thomas Burmistrz. Telefon 4250. Założono w 1904 roku. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo czasopism, 2 linotypy, 1 maszyna rotacyjna do druku książek, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 3 maszyny introligatorskie, 28 robotników.

[Do 1937 roku nazwa ulicy: Piekarerstr. 9. Wydawnictwo „Oberschlesische Zeitung”. Po wojnie Drukarnia Państwowa nr 1 w Bytomiu. Tu sprowadzono większość oca-

łałych maszyn i urządzeń drukarni bytomskich. Dane z 1950 roku: Zapisanym hipotecznie właścicielem jest firma Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H. w Gliwicach. Na nieruchomości tej położony jest budynek frontowy murowany, podpiwniczony, kryty papą, dwupiętrowy bez strychu, rok budowy około 1900. Na parterze dwa lokale handlowe, na pierwszym piętrze jedno mieszkanie składające się z trzech pokoi i kuchni i jedno mieszkanie z pokoju i kuchni. Na drugim piętrze trzy mieszkania. Do domu frontowego przylega oficyna I murowana, kryta papą, dwupiętrowa ze strychem, rok budowy 1905, obejmująca na parterze jedno mieszkanie oraz pomieszczenie zajęte przez ekspedycję oraz na pierwszym i drugim piętrze po jednym mieszkaniu. Do oficyny II przylega bezpośrednio oficyna III obejmująca na parterze halę maszyn i pakownię, na pierwszym piętrze zecernię ręczną i introligatorynię oraz na drugim piętrze biura drukarni i magazyn. W chwili przejścia drukarni pod zarząd państwowy w 1945 roku budynek drukarni stał pusty i nie było żadnych maszyn ani urządzeń technicznych, a drukarnia została dopiero na nowo urządzona pod zarządem państwowym przez wprowadzenie maszyn i całego pozostałego urządzenia technicznego z innych drukarni (AAN, GKdsUP drukarnie 27 – Protokół zdawczo-odbiorczy drukarni Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H. z 19 czerwca 1950 roku).]

11. Schwelle A. Kattowitzerstr. 32. Telefon 3618. Założono w 1933 roku, właściciel Alfred Schwelle. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 maszyna ręczna, 1 automat drukarski, 1 maszyna introligatorska, 2 robotników.

[Po wojnie Drukarnia Miejska w Bytomiu, utworzona z dwóch drukarni, Gebrüder König i A. Schwelle.]

12. Seher Valentin, Poststr. 5. Telefon 4979. Założono w 1924 roku, właściciel Valentin Seher. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 2 maszyny pomocnicze, 2 robotników.

[Po wojnie Drukarnia nr 4 pod zarządem państwowym w Bytomiu].

13. Sikora Alfred, Poststr. 48. Drukarnia dziełowa, 1 pedał, 1 prasa ręczna, 0,5 KM.

[Po wojnie Drukarnia nr 4 pod zarządem państwowym w Bytomiu.]

14. Verlagsanstalt Kirsch & Müller G.m.b.H, Industriestr. 2. Telefon 2851.53. Założono w 1873 roku, kierownik handlowy Paul Fr. Scharke. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, stereotypia, czasopisma, wydawnictwo gazety, 8 linotypów, 2 maszyny rotacyjne do druku książek, 5 maszyn płaskich, 1 automat drukarski, 2 pedały, 1 maszyna pomocnicza, 14 maszyn introligatorskich, 38 urzędników, 48 robotników wykwalifikowanych, 27 niewykwalifikowanych, 8 urzędników wydawnictwa.

[Wydawnictwo „Ostdeutsche Morgenpost”. Późniejsza firma: Gauverlag NS-Schlesien G.m.b.H. (Zweigniederlassung). Po wyzwoleniu ogołocony z maszyn i zdewastowany budynek przy ul. Przemysłowej 2 przejął katowicki Okręg Centralnego Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych, ale dopiero w połowie 1946 roku przystąpił do jego

zagospodarowania, tj. remontu pomieszczeń i sprowadzania maszyn. Dane z 1950 roku: Zapisanym hipotecznie właścicielem jest firma Gauverlag NS Schlesien G.m.b.H. we Wrocławiu. Na nieruchomości położony jest budynek murowany dwupiętrowy z piwnicami i strychem o powierzchni 12 454 m², zbudowany w 1924 roku. Zniszczenia wojenne na skutek uszkodzenia dachu, murów, centralnego ogrzewania, instalacji wodociągowej i elektrycznej, posadzek, drzwi i okien wynosiły około 33 proc. Budynek był zbudowany celowo na pomieszczenie drukarni. W chwili objęcia drukarni pod zarząd państwowy w jesieni 1945 roku budynek stał pusty, nie było żadnych maszyn ani innych urządzeń technicznych, a drukarnia została na nowo urządzona pod zarządem państwowym przez sprowadzenie do niej parku maszynowego z innych drukarni. (AAN, GKdsUP drukarnie 28 – Protokół zdawczo-odbiorczy drukarni „Ostdeutsche Morgenpost” z 17 czerwca 1950 roku). Tu pod firmą Śląskich Zakładów Graficznych od września 1946 roku do maja 1947 roku odbijano ogólnopolski „Dziennik Gospodarczy”, przeniesiony następnie do Warszawy. Po wyprowadzeniu dziennika zmieniono profil produkcyjny przedsiębiorstwa z gazetowego na dziełowo-akcydensowy. (J. Słup: *Bytom szybko odbudował swoją drukarnię*. W: *Wspomnienia drukarzy 1945–1955*. Warszawa 1955, s. 105–108). Z początkiem 1951 roku na bazie zakładu przy ul. Przemysłowej 2 utworzono Drukarnię Techniczną, której p.o. dyrektora, a później dyrektorem został Jarosław Słup. Po roku, z dniem 31 grudnia 1951 roku, Drukarnia Techniczna przejęła od Bytomskich Zakładów Graficznych drukarnie przy ul. Piekarskiej w Bytomiu i ul. Hajduckiej 15 w Chorzowie. Odtąd Drukarnia Techniczna miała trzy zakłady produkcyjne: Zakład nr 1 w Bytomiu, ul. Przemysłowa 2, Zakład nr 2 w Bytomiu, ul. Piekarska 9 i Zakład nr 3 w Chorzowie, ul. Hajducka 15. W połowie 1957 roku na bazie Zakładu przy ul. Belojanisa (wcześniej Hajducka) 15 w Chorzowie utworzono Chorzowskie Zakłady Graficzne. Drukarni Technicznej w Bytomiu pozostawiono dwa bytomskie zakłady (przy ul. Przemysłowej 2 i ul. Piekarskiej 9). W 1976 roku Drukarnia Techniczna w Bytomiu i Chorzowskie Zakłady Graficzne w Chorzowie przestały istnieć jako samodzielne przedsiębiorstwa, wchłonięte przez Zakłady Graficzne w Katowicach.]

15. Zakrzewski Ehrenfried, Bismarckstr. 71. Telefon 2061. Założono w 1907 roku, właściciel E. Zakrzewski od 1926 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaśka, 1 automat drukarski, 1 pedał, 1 maszyna pomocnicza, 5 KM, 1 robotnik wykwalifikowany.

[Powinno być: Zakrzowski.]

Dobrodzień (Guttentag)

1. Kristek Algin, Schlosstr. 5. Drukarnia dziełowa, introligatornia, 1 pedał.

2. Mokros Wilhelm, Lublinitzerstr. 4, właściciel Gertrud Mokros. Drukarnia dziełowa, 1 robotnik.

Gliwice (Gleiwitz)

1. Gauverlag NS-Schlesien G.m.b.H. Zweigverlag Gleiwitz, Teuchertstr. 16. Telefon 3991. Założono w 1931 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, chemigrafia dziennikowa, wydawnictwo i drukarnia czasopism, 8 linotypów, 1 maszyna rotacyjna, 3 maszyny płaskie, 3 pedały, 1 aparat reprodukcyjny, 198 robotników.

[Po wojnie ul. Zygmunta Starego 16 – wywieziona.]

2. Grüske Gebrüder, Wilhelmstr. 29. Telefon 2167. Założono w 1905 roku, właściciel Karl Grüske od 1915 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, handel papierem i książkami, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 prasa ręczna, różne maszyny pomocnicze, 4 urzędników, 4 robotników wykwalifikowanych, 1 niewykwalifikowany.

[Inny adres: Wilhelmstr. 9. Po wojnie maszyny i urządzenia przejęte przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”. Drukarnia nr 9 w Katowicach.]

3. Gutenberg-Druckerei Bruno Wrzeciona, Bahnhofstr. 12. Założono w 1929 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 2 prasy ręczne, 5 maszyn pomocniczych, 3 KM.

[Inny adres: Bahnhofstr. 5. Po wojnie maszyny i urządzenia przejęte przez Drukarnię nr 2 pod zarządem państwowym w Gliwicach, ul. Zwycięstwa 37.]

4. Hampel Georg, Bankstr. 6. Telefon 3616, właściciel Georg Hampel od 1936 roku (przedtem P. Hill). Drukarnia dziełowa, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 prasa ręczna.

5. Hardtke August, Schröterstr. 5. Telefon 4545. Założono w 1896 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, 1 maszyna płaska, 3 pedały, 3 maszyny pomocnicze, 1 maszyna introligatorska, 4 KM, 1 robotnik.

6. Klinberg Hugo, Hüttenstr. 7. Telefon. Założono w 1920 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 1 prasa ręczna, 5 maszyn introligatorskich, 2,5 KM.

7. Knappik Felix, Langestr. 12. Drukarnia dziełowa, 1 pedał, 1 prasa ręczna.

[Po wojnie pozostałości przeniesiono do budynku przy ul. Bankowej 12, gdzie urządzono Drukarnię Państwową nr 1]

8. Kosak Friedrich, Oberwallstr. 4. Drukarnia dziełowa, 1 automat drukarski, 1 pedał, 2 robotników.

9. Krimmer's M. Lith. Institut Fr. Müller, Markgrafenstr. 9. Telefon 2274. Założono w 1847 roku, właściciel Franz Müller od 1914 roku. Drukarnia dziełowa, litografia, introligatorynia, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 2 maszyny litograficzne, 3 prasy ręczne litograficzne, 6 maszyn pomocniczych, 3 maszyny introligatorskie, 3 urzędników, 10 robotników wykwalifikowanych.

[Drukarnia nastawiona na prace litograficzne. Po wojnie, 15 września 1945 roku, przejęta od komendy wojsk radzieckich i uruchomiona jako Drukarnia nr 4 pod zarządem państwowym w Gliwicach, ul. Strzody 9. Dane z 1950 roku: Zapisanym hipotecznie

właścicielem jest zmarły w 1941 roku Franz Müller, po którym firmę objął i prowadził syn Jan. Na nieruchomości położony jest czteropiętrowy budynek mieszkalny, do którego przylega jednopiętrowa oficyna, przeznaczona na drukarnię. AAN, GKdsUP, drukarnie 66 – Protokół zdawczo-odbiorczy drukarni z 27 czerwca 1950 roku; APK, OUL Kat 143.]

10. Lengfeld & Mantey, Neue Welt-Str. 44. Telefon 3592. Założono w 1928 roku, właściciel Paul Lengfeld i Richard Mantey od 1928 roku. Fotokopie i światłokopie.

[Kwestionariusz z 16 lipca 1945 roku: Zakład Kartograficzny Lengfeld i Mantey. Kartografia i światłodruk, Stockwitzerstr. 44. Spółka 2-osobowa. Oddzielny budynek willowy 1-piętrowy z ogrodem, 1 maszyna kartograficzna, 1 maszyna drukarska płaska, 1 nożyce do papieru mechaniczne, 3 maszyny do kopiowania. Wszystkie maszyny częściowo uszkodzone i zdekompletowane. Szyby wybite, drzwi uszkodzone. Brak kontaktu z personelem. Przedsiębiorstwo małej wartości i znaczenia. Stan maszyn i urządzeń pogorszył się ostatnio wskutek całkowitego braku nadzoru (AAN, GO 120).]

11. „Merkuria” Gleiwitz, Buch- u. Kunstdruckerei, Witkowsky-Str. 16. Telefon 4705. Założono w 1918 roku, właściciel Fritz Bühring od 1937 roku. Drukarnia dziełowa, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 6 maszyn pomocniczych, 1 urzędnik, 6 robotników wykwalifikowanych.

[Inny adres: „Merkuria” Buch- und Kunstdruckerei Erna Stein, Ring 22. Po wojnie pozostałości przeniesiono do budynku przy ul. Bankowej 12, gdzie powstała Drukarnia Państwowa nr 1.]

12. Neumanns Stadtbuchdruckerei, Kirchplatz 1. Telefon 2331. Założono w 1826 roku, właściciel Arthur Neumann od 1909 roku, Eginhard Neumann od 1919 roku. Drukarnia dziełowa, offset, introligatornia, stereotyp, litografia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 1 linotyp, 5 maszyn płaskich, 2 automaty drukarskie, 1 pedał, 1 offset, 1 maszyna litograficzna, różne maszyny pomocnicze i introligatorskie, 26 robotników wykwalifikowanych.

[Budynek spalony podczas działań wojennych w 1945 roku. Jedną maszynę płaską Planeta, wydobytą z gruzów, przejęła Drukarnia nr 4 pod zarządem państwowym w Głiwicach.]

13. Oberschlesische Volksstimme, Druckerei u. Verlag G.m.b.H., Reichs-präsidentplatz 4. Telefon 5131/33. Założono w 1874 roku, dyrektor Wilhelm Matzel. Drukarnia dziełowa, introligatornia, stereotypia, fotolitografia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 11 linotypów, 2 maszyny rotacyjne do druku książek, 4 maszyny płaskie, 2 pedały, 2 prasy ręczne, 1 maszyna offsetowa rotacyjna, 7 maszyn pomocniczych, 6 maszyn introligatorskich, 110 KM, 120 robotników.

[Pod powyższym adresem notowano też: Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H., która miała także inny adres – Oberwallstr. 48.]

14. Ruzyczka Adolf, Breslauerstr. 16/22. Telefon 4736-37. Założono w 1919 roku. Drukarnia dziełowa, fabryka przetworów papierowych, 4 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 6 maszyn pomocniczych, 5 maszyn intrologatorskich, 28 maszyn do przeróbki papieru.

15. Schulze Richard Nachf. G. Stephan, Wilhelmstr. 35/37. Telefon 4237. Założono w 1898 roku. Drukarnia dziełowa, litografia, intrologatornia, stereotypia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 4 maszyny płaskie, 4 automaty drukarskie, 5 pedałów, 2 maszyny litograficzne, 4 maszyny intrologatorskie, 6 maszyn pomocniczych, 27 KM, 12 robotników wykwalifikowanych, 12 niewykwalifikowanych.

[Inna nazwa: Richard Schultze Nachfolger Gustav Stephan Inhaberin Ella Stephan. Po wojnie Drukarnia nr 2 pod zarządem państwowym w Gliwicach, ul. Zwycięstwa 37.]

16. Schwarz W.J., Flugplatzstr. 10. Założono w 1909 roku, właściciel Wilhelm Schwarz. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 prasa ręczna, 2 maszyny intrologatorskie, 1 KM.

[Imiona właściciela: Wilhelm Josef.]

17. Stechbart Ewald, Nikolaistr. 17. Telefon 4284. Założono w 1919 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 1 automat drukarski, 5 maszyn pomocniczych, 6 KM, 3 robotników.

18. Ullmann Alois (przedtem Franz Knote Nachf.), Milchmarkt 1. Telefon 3745. Założono w 1930 roku. Drukarnia dziełowa, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 2 prasy ręczne, 3 maszyny pomocnicze, 1 maszyna intrologatorska, 4,5 KM, 1 robotnik wykwalifikowany.

[Po wojnie zrazu Drukarnia Miejska, w lipcu 1945 roku przejęta przez CZPZG. Z początkiem 1946 roku przeniesiona do budynku przy ul. Bankowej 12, gdzie wraz z dwiema pozostałościami innych drukarni (Hugo Klinberg i „Mercuria” Erna Stein) utworzono Drukarnię Państwową nr 1.]

19. Wieschallek Erwin, III Mackensenstr. 28. Drukarnia dziełowa, 1 pedał, 1 prasa ręczna.

[W wielu innych źródłach drukarnia ta nie występuje.]

Głógówek (Oberglögaue)

1. Frank Alexander, Ring 34. Telefon 311. Założono w 1906 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, handel książkami, wydawnictwo, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 1 urzędnik, 4 robotników wykwalifikowanych.

2. Radek Klaus, Adolf-Hitler-Str. 24. Telefon 253. Założono w 1865 roku, kierownik techniczny Klaus Radek. Drukarnia dziełowa, stereotypia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, wydawnictwo gazety, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 1 urzędnik, 7 robotników wykwalifikowanych.

[Inny właściciel: Emil Radek. Po wojnie wywieziona.]

Głuchołazy (Ziegenhals)

1. Grundey Alfred, Freiwaldauerstr. 12. Telefon 470. Założono w 1934 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 3 maszyny pomocnicze, 1 robotnik.

[Po wojnie maszyny i urządzenia podzielone między Drukarnię w Głuchołazach i Drukarnię w Prudniku.]

2. Kirchner Heinrich, Königsstr. 4. Telefon 369. Założono w 1897 roku. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo dziennika, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 maszyna pomocnicza, 1 urzędnik, 3 robotników.

[Po wojnie Drukarnia pod zarządem państwowym w Głuchołazach, ul. Korfantego 4.]

3. Pospiech A., Inh. Hilde Muschall, Ring 9. Drukarnia dziełowa.

[Po wojnie maszyny i urządzenia podzielone między Drukarnię w Głuchołazach i Drukarnię w Prudniku.]

4. Torzewski A., Ring 7. Telefon 399. Założono w 1899 roku, właściciel Frau Martha i Hans Torzewski. Drukarnia dziełowa, litografia, wydawnictwo dziennika, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 2 maszyny pomocnicze, 11 KM, 1 urzędnik, 8 robotników wykwalifikowanych.

[Wydawnictwo „Ziegenhalser Zeitung” i „Stadtblatt”. Po wojnie maszyny i urządzenia podzielone między Drukarnię w Głuchołazach i Drukarnię w Prudniku.]

Głubczyce (Leobschütz)

1. Kulke Oswald, Baderstr. 13. Telefon 526. Założono w 1872 roku, właściciel Oswald Kulke od 1937 roku. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 4 maszyny pomocnicze, 3,5 KM, 1 robotnik.

[Inny adres: Baderstr. 10. Po wojnie wywieziona.]

2. Witke`s W. Buchdruckerei, Rossmarkt 6. Telefon 268. Założono w 1876 roku, właściciel Albrecht Riedinger od 1912 roku. Drukarnia dziełowa, introliigatornia, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 3 maszyny pomocnicze, 1 maszyna introliigatorska, 7 KM, 5 urzędników, 4 robotników wykwalifikowanych, 2 niewykwalifikowanych, 1 urzędnik wydawnictwa.

[Inny właściciel: Gertrud Riedinger.]

Grodków (Grottkau)

1. Manzel Konrad. Telefon 84. Założono w 1842 roku, właściciel Konrad Manzel od 1918 roku. Drukarnia dziełowa, handel książkami i papierem, wydawnictwo gazety, 2 maszyny płaskie, 1 typograf, 1 pedał, 6 robotników, 3 urzędników wydawnictwa.

[Inna wersja nazwiska: Menzel.]

Kędzierzyn (Heydebreck)

1. Heydebrecker-Druckerei Inh. K. Riedle, Postfach 25, Coselerstr. 5. Założono w 1932 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 5 maszyn pomocniczych, 4 KM.

[Właściciel Karl Riedle. Po wojnie Drukarnia Kozielska pod zarządem państwowym. Kwestionariusz z 18 kwietnia 1945 roku: Drukarnia mieści się w budynku mieszkalnym, z którego trzy ubikacje są przeznaczone na drukarnię; w pierwszej ubikacji mieści się introligatornia, w drugiej hala maszyn, w trzeciej magazyn czcionek. Pod drukarnią są piwnice mogące służyć na magazyn. 1 maszyna drukarska Planeta-Fixia z motorem elektrycznym, 2 maszyny drukarskie Planeta, 1 maszyna drukarska Hogenforst Leipzig z motorem elektrycznym, 2 pary nożyc ręcznych introligatorskich, 1 para ręczna, magazyn czcionek dobrze zaopatrzony, 1 nitownica, 1 powielacz. Przedsiębiorstwo unieruchomione. Nie nawiązano kontaktu z personelem. Pozostały nieduże zapasy papieru. Drukarnia nie ma obecnie racji bytu. Zapotrzebowanie na druki może wykonywać drukarnia w Koźlu. Maszyny przenieść do innego miasta (AAN, GO 120).]

Kietrz (Katscher)

1. Barth Paul, Meierhofstr. Telefon 159. Założono w 1889 roku, właściciel Paul Barth od 1931 roku. Drukarnia dziełowa, introligatornia, wydawnictwo dziennika, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 1 pedał, 1 prasa ręczna, 3 maszyny introligatorskie, 4 KM, 3 robotników.

Kluczbork (Kreuzburg)

1. Jendretzki Paul, G. Freytag-Str 9.

[Po wojnie Drukarnia „Promień” pod zarządem państwowym w Kluczborku, pl. Bie-ruta 9. Kwestionariusz z 9 kwietnia 1945 roku: Produkcja książek i druków handlowych. Sklep, 2 kontuary, 2 pracownie, 1 magazyn. Maszyna do perforowania, 1 szlifierka, kasa do liczenia pieniędzy, 2 motorki 220 V, 8 szaf napełnionych czcionkami. Przedsiębiorstwo nieczynne. Przed wojną zatrudniało 5 osób. Po obsadzeniu przez fachowca i sprowadzeniu jednej maszyny drukarskiej pedałówki można uruchomić drukarnię i introligatornię (AAN, GO 120).]

2. „Kreuzburger Nachrichten”, Ring 27.

[Inna nazwa: Kreuzburger Druck- u. Verlagsanstalt Menz & Co. Po wojnie drukarnia wywieziona.]

Koźle (Cosel)

1. Radek's H. Nachf. Erich u. Herbert Hoppe, Schulstr. 14. Telefon 342. Założono w 1842 roku, właściciel E. i H. Hoppe od 1919 roku. Drukarnia dziełowa, 2 linotypy, 1 maszyna rotacyjna do druku książek, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 5 maszyn pomocniczych, 10 robotników.

[Po wojnie Drukarnia Kozielska pod zarządem państwowym w Koźlu, ul. Piramowicza 14. Kwestionariusz z 5 maja 1945 roku: Drukarnia na parterze, trzy pokoje. Zecernia na pierwszym piętrze, dwa pokoje połączone z mieszkaniem prywatnym na piętrze oraz sklepem frontowym (księgarnia i materiały piśmienne). 1 maszyna szybkobieżna, 1 pedałowka mała, 1 maszyna do liniowania, 1 zszywarka do zeszytów, 1 gilotyna ręczna Krauze 500 mm, linotyp, kalander do obciągania walców, 1 maszyna rotacyjna stara Augsburg. Przedsiębiorstwo nieczynne, niezniszczone. Na miejscu jest żona właściciela – Niemka. Całość można uruchomić (AAN, GO 120).]

2. Rosenbaum Erich, Am Finanzamt. Telefon 977. Założono w 1903 roku. Drukarnia dziełowa, 2 pedały, 2 maszyny płaskie, 1 robotnik.

[Dokładny adres: Am Finanzamt 4. Kwestionariusz z 5 maja 1945 roku: 1 pedałowka, 1 maszyna szybkobieżna Jahne-Werk Monopol, 1 maszyna szybkobieżna duża Schnellpressen-Fabrik Frankenthal Albert & Co. z silnikiem, maszyna do szycia, gilotyna ręczna Krauze 500 mm, maszyna do perforowania 300 mm. Brak danych o właścicielu i personelu. Firmę można natychmiast uruchomić (AAN, GO 120).]

3. [Druckerei W. Magel. Po wojnie wywieziona.]

Krapkowice (Krapnitz)

1. Haberecht Paul, Schliessfach 44. Telefon 250. Drukarnia dziełowa, kartonaż, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 2 pedały, 2 urzędników, 4 robotników.

[Po wojnie wywieziona.]

2. Pautsch Georg, Kirchstr. 5/6. Założono w 1869 roku, właściciel Georg Pautsch od 1917 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 2 maszyny pomocnicze, 1 KM, 1 robotnik.

[Inny właściciel Paul Pautsch. Po wojnie wywieziona.]

3. Seiffert Alfred, Oppelnerstr. 8. Telefon 165. Założono w 1919 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, wydawnictwo gazety, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 3 maszyny introligatorskie, 2 robotników.

[Wydawnictwo „Krapitzer Zeitung”. Po wojnie wywieziona.]

Miechowice (Mechtal)

1. Druckerei R. Kowoll. 1 maszyna płaska, 2 maszyny introligatorskie.

[Po wojnie Drukarnia Zarządu Gminy Miechowice. Właściciel prawdopodobnie miał na imię Richard.]

Mikulczyce (Klausberg)

1. Buchdruckerei Johannes Soika.

[Po wojnie Drukarnia Mikulczycka pod zarządem państwowym, ul. Strzelców Bytomskich 26.]

Niemodlin (Falkenberg)

1. Bartelt V. Neisserstr. 3. Telefon 35. Założono w 1863 roku, właściciel Rudolf, Margarete Bartelt. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, handel książkami i papierem, wydawnictwo „Falkenberger Kreis-Zeitung”, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 4 robotników.

[Po wojnie Drukarnia Niemodlińska pod zarządem państwowym, ul. Nyska 3. Kwestionariusz z 15 maja 1945 roku: Drukarnia i sklep papieru. Firma jednoosobowa. Budynek jednopiętrowy, sklep, razem 130 m². Silnik na ropę 8 kW, silnik elektryczny 3 kW. Zapas czcionek drukarskich, 500 kg papieru gazetowego, 500 kg papieru okładkowego. Firma unieruchomiona. AAN, GO 120.]

Nowa Wieś Opolska (Bolko)

1. [Druckerei Hoffmann Gebr.]

Nysa (Neisse)

1. Kassner Paul Inh. Paul Otte, Häfer-Str. 4. Telefon 2511. Założono w 1891 roku, właściciel Paul Otte od 1914 roku. Drukarnia dziełowa, 1 automat drukarski, 2 pedały, 2 KM, 3 robotników wykwalifikowanych.

[Po wojnie Drukarnia pod zarządem państwowym w Nysie, ul. Jagiellońska 4.]

2. Kenty Willi, Friedrichsstr. 18. Telefon 2345. Założono w 1924 roku drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 1 maszyna pomocnicza, 7 maszyn introligatorskich, 1 robotnik.

3. Letzel, Buchdruckerei Inh. Erich Schade, „Neisser Kreisblatt”, Bischofstr. 3. Telefon 2194. Założono w 1840 roku. Drukarnia dziełowa, handel materiałów piśmiennych, handel towarami papirniczymi, wydawnictwo czasopisma, wydawnictwo dziennika, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 6 maszyn pomocniczych, 10 robotników.

4. Neisser Druckerei G.m.b.H, Töpfermarkt 7. Telefon 2409. Założono w 1559 roku. G.m.b.H od 1930 roku, kierownik handlowy Paul Schaffarczyk, kierownik techniczny Otto Stephan. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, stereotypia, wydawnictwo czasopism, wydawnictwo dziennika miejskiego, 3 linotypy, 1 maszyna rotacyjna do druku książek, 4[?] maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 3 maszyny introligatorskie, 4 maszyny pomocnicze, 55 KM, 4 urzędników, 30 robotników wykwalifikowanych, 7 niewykwalifikowanych.

5. Neumann Paul, Schlageterstr. 5. Telefon 2586. Założono w 1835 roku, właściciel Paul Neumann od 1927 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, stereotypia, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 3 maszyny introligatorskie, 3 robotników.

6. Peters Wilhelm, Postschliessfach 126, Wilhelmstr. 16. Telefon 2068. Założono w 1905 roku. Drukarnia dziełowa, druk z cynku, stereotypia, kartonaz, 2 ma-

szyny płaskie, 2 automaty drukarskie, 1 pedał, 2 maszyny pomocnicze, 1 urzędnik, 7 robotników wykwalifikowanych, 1 niewykwalifikowany.

[Inna nazwa: Schneiders Nachfolger R. Sponer Inh. Wilhelm Peters.]

7. Vieweger Julius, Bischofstr. 13. Telefon 2392. Założono w 1829 roku, właściciel Ernst Vieweger od 1895 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, stereotypia, wydawnictwo dziennika, 2 linotypy, 3 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 3 maszyny introligatorskie, 11 robotników.

8. Wolffs Druckerei, Petersstr. Założono w 1910 roku, właściciel Georg Wolff od 1933 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 4 maszyny pomocnicze, 2 KM, 3 robotników wykwalifikowanych.

[Inny adres: Friedrichstr. 38. Inny właściciel: Melanie Wolf. Po wojnie ul. Matejki 34. Kwestionariusz z 22 maja 1945 roku: Budynek nieuszkodzony, jedno pomieszczenie na maszynę drukarni, drugie na biuro, 3 maszyny drukarskie, 3 motory elektryczne, 1 maszynka do szycia papieru, 4 szafy czcionek. Brak danych o personelu. Firma nadaje się do natychmiastowego uruchomienia (AAN, GO 120).]

Olesno (Rosenberg)

1. [Jaschke A. Nachf.]

2. [Kühn P.]

Opole (Oppeln)

1. Dahmen Peter, Hindenburg-Str. 40. Telefon 2494. Założono w 1924 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, stereotypia, 2 maszyny płaskie, 3 automaty drukarskie, 2 maszyny pomocnicze, 4 maszyny introligatorskie, 11 KM, 2 urzędników, 10 robotników.

2. Gauverlag NS-Schlesien G.m.b.H. Zweigverlag Oppeln, Gartenstr. 17. Telefon 2354-55, kierownik techniczny Georg Sadlo. Drukarnia dziełowa, introligatorynia, stereotypia, wydawnictwo książek, czasopisma, gazeta dzienna, 6 linotypów, 1 intertyp, 2 maszyny rotacyjne do druku książek, 3 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 114 robotników.

[Po wojnie wywieziona.]

3. Maruske Hans, Hindenburg-Str. 47[?]. Telefon 2097. Założono w 1930 roku. Drukarnia dziełowa, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 3 robotników.

[Inny adres: Schlosstr. 2 Po wojnie wchłonięta przez Drukarnię Polskiej Partii Robotniczej w Opolu.]

4. „Nowiny” Verlags-G.m.b.H., Augustini-Str. 5, Schliessfach 165. Telefon 2266. Założono w 1913 roku, właściciel St. Szczepaniak, Oppeln, i W. Wesołowski, Berlin od 1932 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, wydawnictwo czasopism, wydawnictwo „Nowin Codziennych”, „Nowiny”, „Dziennik Raciborski”, „Kato-

lik Trzyrazowy”, „Głos Pogranicza Kaszubskiego”, 3 linotypy, 3 maszyny płaskie, 2 pedały, 4 maszyny pomocnicze, 14 KM, 4 urzędników, 9 robotników wykwalifikowanych, 6 niewykwalifikowanych.

[Początek dała założona w 1911 roku. Drukarnia Spółkowa z org. por. Przedsiębiorstwo skonfiskowane przez władze niemieckie z chwilą wybuchu wojny, 1 września 1939 roku (J. Ratajewski, *Opolskie »Nowiny« w latach 1911–1939. (Krótki zarys historii)*. Opole 1967). Do 1937 roku istniała, najpierw w Opolu, potem w Suchym Borze k. Opola, inna polska firma wydawniczo-drukarska – Wydawnictwo i Drukarnia „Katolik Trzyrazowy” właściciel Antoni Pawleta, założona na bazie maszyn zlikwidowanego „Katolika” w Bytomiu (J. Radajewski: *Wydawnictwo i czasopismo »Katolik Trzyrazowy« na Śląsku Opolskim w latach 1932–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” T. 10 (1971), z. 3, s. 355–381).]

5. Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H., Hindenburg-Str. 45. Telefon 2490. Założono w 1820 roku. Drukarnia dziełowa, introligatornia, 1 linotyp, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 automat drukarski, 5 maszyn introligatorskich.

[Centrala spółki mieściła się w Gliwicach.]

6. Pasdzior Paul, Malapanerstr. 38. Telefon 3288. Założono w 1933 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 2 automaty drukarskie, 1 prasa ręczna, 4 maszyny introligatorskie, 4 robotników.

[Kwestionariusz z 26 kwietnia 1945 roku: Firma jednoosobowa. Cztery pomieszczenia: biuro, skład podręczny, dwie sale produkcyjne. 1 maszyna płaska, 3 tyglówki, 2 stoły do obcinania, 1 perforówka, 3 motory elektryczne do napędu, czcionki. Do 1939 roku firma zatrudniała 8 osób. Nadaje się do ruchu (AAN, GO 120).]

7. Raabe Erdmann, Ring 16, Hospitalstr. 1. Telefon 2037 (sklep 2047). Założono w 1833 roku, właściciel Herbert Raabe od 1933 roku. Drukarnia dziełowa, introligatornia, stereotypia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, wydawnictwo czasopism, wydawnictwo „Oppelner Kreisblatt”, 2 linotypy, 4 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 2 prasy ręczne, 5 maszyn introligatorskich, 40 robotników.

[Po wojnie Drukarnia Komitetu Obwodowego PPR w Opolu, ul. Szpitalna 1. Według kwestionariusza z 9 września 1946 roku: „Drukarnia została po zakończeniu działań wojennych zaraz zabezpieczona przez Polską Partię Robotniczą, tak że urządzenia utrzymano. (APK, ZGraf Kat I/3, s. 628).]

8. Tesch Alexander, Ludwigstr. 18. Telefon 2396. Założono w 1919 roku, właściciel Maria Hanslik, verw. Tesch od 1928 roku. Drukarnia dziełowa, fabryka papieru, 3 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 7 maszyn pomocniczych, 9 KM, 3 urzędników, 5 robotników wykwalifikowanych, 9 niewykwalifikowanych.

9. Wiercimok Franz, Hindenburg-Str. 30a. Telefon 2796. Założono w 191...[!]. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo, drukarnia czasopism, 1 typograf, 3 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 4 maszyny introligatorskie, 16 robotników.

[Po wojnie Drukarnia i Wytwórnia Wyrobów Papierowych Powszechnej Spółdzielni Spożywców z odp. udz., ul. Krakowska 30a. Właściciel F. Wiercimok zmarł w 1944 roku, żona przebywała w Niemczech. W marcu 1945 roku całe wyposażenie wywieziono do ZSRR. APK, ZGraf Kat/I 3 – kwestionariusz z 17 czerwca 1948 roku.]

10. Wolff Joseph, Nikolaistr. 22. Telefon 2757. Założono w 1876 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 4 maszyny pomocnicze, 6 robotników.

Otmęt (Ottmuth)

1. [„Ota” Schlesische Schuh-Werke. Drukarnia fabryczna. Założona w 1934 roku. Produkcja druków fabrycznych i etykiet, 2 maszyny płaskie („Korona” i „Goebel”), 1 intertyp, 2 maszyny introligatorskie, 5 robotników. Po wojnie Drukarnia Fabryki Obuwia „Ota” w Otmęcie. Kierownik Jerzy Pytlik (ur. 29 marca 1910 roku w Brzeźnicy, pow. Raciborski), w latach 1925–1929 praktykował w drukarni Kostki w Raciborzu, a następnie, po uzyskaniu uprawnień zecerskich, pracował w niej do 1933 roku. W 1934 roku przeniósł się do drukarni „Ota”. W latach 1936–1938 uczęszczał do szkoły drukarskiej w Berlinie, gdzie uzyskał dyplom mistrzowski (APK, ZGraf Kat/I 3 – kwestionariusz z 6 III 1947 roku).]

Otmuchów (Ottmachau)

1. „Ottmachauer Zeitung”, Ring 14. Telefon 329. Założono w 1880 roku, właściciel Siegfried Bergmann od 1924 roku. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo „Ottmachauer Zeitung”, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 3 maszyny pomocnicze, 3 maszyny introligatorskie, 1 urzędnik, 7 robotników wykwalifikowanych, 1 urzędnik wydawnictwa.

[Po wojnie Drukarnia Otmuchowska pod zarządem państwowym, Rynek 14. Kwestionariusz z 1 czerwca 1945 roku: Drukarnia mieści się w dwóch szczupłych ubikacjach o powierzchni ogólnej około 140 m², 1 magazyn na gotowe druki o powierzchni 2 m² oraz skład papieru i skład odpadków. W jednym pomieszczeniu – 2 maszyny drukarskie płaskie oraz pedałowka automatyczna i pedałowka zwykła, nóż do cięcia. Wszystkie maszyny posiadają samodzielny napęd elektryczny. W drugim pomieszczeniu znajdują się linotyp, zecernia, maszyna do szycia, także falcówka ręczna. Brak drzwi i szyb. Do 1939 roku firma zatrudniała 12 osób. Obecnie brak kontaktu z personelem. Firma nieczynna bez ochrony. Wszystkie zapasy papieru zabrało wojsko. Na składzie znajduje się około 150 kg stopu cynkowego, 200 kg farby czarnej oraz 15 kg farb kolorowych (AAN, GO 120).]

2. [Kurtz Paul]

Paczków (Patschkau)

1. Buchal Carl, Ring 26. Telefon 343. Założono w 1835 roku, właściciel Carl Buchal od 1910 roku. Drukarnia dziełowa, stereotypia, wydawnictwo „Patschkauer Wochenblatt”, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 prasa ręczna, 4 maszyny pomocnicze, 10 KM, 4 urzędników, 6 robotników wykwalifikowanych.

[Po wojnie Drukarnia Paczkowska pod zarządem państwowym, Rynek 26.]

2. Pätzold Oscar, Breslauerstr. 11. Założono w 1921 roku. Drukarnia dziełowa, przedsiębiorstwo towarów papierowych, wydawnictwo „Breslauer Neueste Nachrichten”, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 1 prasa ręczna, 2 maszyny pomocnicze, 1 maszyna introligatorska, 2½ KM.

[Po wojnie maszyny i urządzenia przejęły Drukarnia Paczkowska i Drukarnia Nyska.]

3. Tobias Georg, Damaschkeweg 20. Założono w 1908 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 1 KM, 1 robotnik.

[Po wojnie przejęta przez Drukarnię Paczkowską.]

[Pokój – Karlsruhe]

1. [Druckerei Staroske Alfred]

Prudnik (Neustadt)

1. Bürkner Hugo, Kirchplatz 3/6. Telefon 495. Założono 1890 roku, właściciel Hugo Bürkner. Drukarnia dziełowa, stereotypia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, wydawnictwo książek, gazety i czasopisma, 2 linotypy, 1 maszyna rotacyjna, 2 maszyny płaskie, 2 automaty drukarskie, 1 pedał, 1 maszyna pomocnicza, 5 maszyn introligatorskich, 23 KM, 2 urzędników, 16 robotników wykwalifikowanych, 6 niewykwalifikowanych.

2. Heinisch J. F., Adolf-Hitler-Str. 20. Telefon 445. Założono w 1836 roku, właściciel Gertrud Heinisch od 1938 roku. Drukarnia dziełowa, księgarnia i handel papierem, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 2 pedały, 2 maszyny introligatorskie, 3 robotników wykwalifikowanych.

3. Reichelt Robert, Ring 6-7. Telefon 473. Założono w 1845 roku, właściciel Robert Reichelt od 1890 roku. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 maszyna pomocnicza, 4 KM, 10 robotników.

4. [Buchdruckerei Gross A., Langestr. 30. Po wojnie Drukarnia Prudnicka pod zarząd państwowym, ul. Jagiellońska 30. Kwestionariusz z 2 czerwca 1945 roku: Budynek 1-piętrowy; parter – hala maszyn, piętro – magazyn. Szybka prasa, 1 prasa drukarska, 1 prasa automatyczna, maszyna do krajania, maszyny pomocnicze, zecernia. Właściciel August Gross na miejscu. Są zapasy około 1 tony papieru. Do 1939 roku firma zatrudniała 4 osoby, podczas wojny – 2 osoby. Przeszkodą w uruchomieniu jest brak dopływu prądu (AAN, GO 120).]

Pyskowice (Peiskretscham)

1. Kitzler F., Ring 12.

[Po wojnie Drukarnia pod zarząd państwowym w Pyskowicach. Kwestionariusz z 11 lipca 1945 roku: Drukarnia, introligatornia, księgarnia. Tymczasowy kierownik Barnard Domżański, kierownik drukarni w Warszawie, mianowany przez Urząd Woje-

wódzki. Sklep frontowy z przyległym magazynem. Drukarnia i introligatornia mieszczą się w czterech ubikacjach. Do 1939 roku firma zatrudniała 12 osób, podczas wojny – 7. Przedsiębiorstwo w ruchu. Na miejscu jest właściciel Fritz Kitzler z synem (AAN, GO 120).]

2. Palla A., Ring 14.

[Inna nazwa: Pallas-Druckerei u. Verlagsanstalt Gottlieb Joneleit. Po wojnie Drukarnia w Pyskowicach pod zarządem państwowym, Rynek 12 i 14. Kwestionariusz z 11 lipca 1945 roku: Tymczasowy kierownik Bernard Domżański. Lokal 7-izbowy ze sklepem frontowym, ogółem około 1030 m². Przedsiębiorstwo w ruchu. Rosjanie wywieźli zapasy papieru, zostało około 57 tys. arkuszy. Do 1939 roku firma zatrudniała 10 osób, podczas wojny – 7. Na miejscu żona Antoniego Palli (AAN, GO 120).]

Racibórz (Ratibor)

1. Beier Friedrich, Troppauerstr. 23. Telefon 2815. Założono w 1915 roku. Drukarnia dziełowa, przedsiębiorstwo towarów papierowych, introligatornia, stereotypia, fabryka stempli, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 1 automat drukarski, 2 maszyny pomocnicze, 6 maszyn introligatorskich, 11 KM, 3 robotników.

2. Berndt C.A., Adolf-Hitler-Str. 20. Drukarnia dziełowa, litografia, 1 maszyna płaska, 2 pedały, 1 maszyna litograficzna.

3. Glatki Heinrich Inh. Max Glatki, Langestr. 19. Telefon 2306, właściciel Max Glatki. Założono w 1894 roku. Drukarnia dziełowa, handel towarów papierowych, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 1 pedał, 5 maszyn pomocniczych, 1 urzędnik, 2 robotników.

4. Kostka Ignatz, Jungfernstr. 5. Telefon 2297. Założono w 1919 roku. Drukarnia dziełowa, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 1 pedał, 1 prasa ręczna, 7 maszyn pomocniczych, 2 maszyny introligatorskie, 5 KM, 1 urzędnik, 3 robotników wykwalifikowanych.

5. Lindner Franz, Wilhelmstr. 13. Telefon 2110. Założono w 1873 roku, właściciel Friedrich Lindner od 1920 roku. Drukarnia dziełowa, litografia, introligatornia, stereotypia, kartonaż, 5 maszyn płaskich, 4 pedały, 4 maszyny litograficzne, 52[!] maszyny introligatorskie i pomocnicze, 60 robotników.

6. Maiwald Eugen, Strasse der SA 18/20. Telefon 2378. Założono w 1895 roku, właściciel Bertha Maiwald. Drukarnia dziełowa, handel papierem, wydawnictwo formularzy, 3 maszyny płaskie, 2 pomocnicze, 4 robotników.

[Inny właściciel: Wilhelm Maiwald.]

7. Meyer Reinhard, Zwingerstr. 2. Telefon 2104. Założono w 1889 roku, właściciel Friedrich i Richard Meyer. Drukarnia dziełowa, litografia, introligatornia, stereotypia, wydawnictwo, kartonaż, 1 linotyp, 1 maszyna dwuobrotowa, 4 maszyny płaskie, 3 automaty drukarskie, 1 pedał, 1 maszyna litograficzna, 1 prasa ręcz-

na, 11 maszyn pomocniczych, 43 maszyny introligatorskie, 58 KM, 6 urzędników, 15 robotników wykwalifikowanych.

[Po wojnie Drukarnia Raciborska pod zarządem państwowym, ul. Stalina 2, urządzona z maszyn sprowadzonych z zewnątrz.]

8. Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H. Zweigniederlassung Ratibor, Wilhelmstr. 11. Telefon 2441/42. Założono w 1877 roku, właściciel Oberschlesische Gesellschaftsdruckerei G.m.b.H., kierownik handlowy Paul Stanke. Drukarnia dziełowa, introligatorka, stereotypia, 1 linotyp, 3 maszyny płaskie, 3 pedały, 8 maszyn introligatorskich, 12 robotników.

9. Riedinger's Buch - u. Steindruckerei, Oberwallstr. 22/24. Telefon 2541. Założono w 1797 roku, właściciel dr Dietrich Riedinger od 1938 roku. Drukarnia dziełowa, litografia, introligatorka, stereotypia, kartonaz, wydawnictwo dziennika śląskiego, 8 linotypów, 2 maszyny rotacyjne do druku książek, 1 maszyna dwuobrotowa, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 2 prasy ręczne, 1 maszyna litograficzna, 1 prasa ręczna litograficzna, 7 maszyn pomocniczych, 14 maszyn introligatorskich, 135 KM, 23 urzędników, 31 [robotników] wykwalifikowanych, 17 niewykwalifikowanych.

[Kwestionariusz z 17 lipca 1945 roku: Zabudowania spalone, ocalała tylko jedna hala, w której mieszczą się dwie drukarnie. 10 linotypów zostało spalonych, 4 maszyny płaskie też spalone, pozostały 2 maszyny rotacyjne częściowo uszkodzone, 1 maszyna parowa do transmisji. Dawniej podstawowy napęd: węgiel i para. Do 1939 roku firma zatrudniała 60 osób. Brak kontaktu z personelem. Firma nieczynna (AAN, GO 120).]

10. Soffner Franz, Zwingerstr. 26. Telefon 3036. Założono w 1911 roku, właściciel F. Soffner od 1914 roku. Drukarnia dziełowa, introligatorka, stereotypia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, wydawnictwo książek ilustrowanych, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 10 maszyn pomocniczych, 5 robotników.

11. Wojaczek Paul, Braustr. 5. Telefon 2889. Założono w 1925 roku. Drukarnia dziełowa, księgarnia, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 3 maszyny pomocnicze, 4 robotników.

Strzelce Opolskie (Gross Strehlitz)

1. [Drukarnia i księgarnia Georg Hübner]

Ścinawa Mała (Steinau)

1. [Drukarnia Ritter]

Toszek (Tost)

1. Görres Leokadia, Ring 25. Telefon 117. Założono w 1903 roku. Drukarnia dziełowa, wydawnictwo gazety, 1 maszyna płaska, 1 pedały, 1 maszyna pomocnicza, 2 maszyny introligatorskie, 1 robotnik.

[W 1932 roku po śmierci Eugena Görresa drukarnię objęła wdowa Leokadia i prowadziła do września 1939 roku, kiedy władze niemieckie zamknęły firmę. Za-trudniała 5 osób. Po wojnie Drukarnia Toszecka pod zarządem państwowym, Rynek 25. Kwestionariusz z 22 czerwca 1945 roku: Tymczasowy kierownik Paweł Wyrzgoł, mistrz drukarski, zamieszkały w Toszku, wyznaczony przez Zarząd Miejski. Sklep na froncie, drukarnia w oficynie na parterze i w suterenie. 8 regałów czcionek, 3 prasy drukarskie ręczne, 1 maszyna do szycia bloków, nożyce do cięcia tektury, 2 maszyny do cięcia papieru, 1 pedałowka, ręczny automat Heidelberg uszkodzony, 1 maszyna drukarska większa – drobne uszkodzenia. Poważnie uszkodzone 2 maszyny drukarskie; jedna z nich nie nadaje się do remontu. Uszkodzona 1 prasa drukarska. Drukarnia i sklep czynne w małym zakresie – ręczne odbijanie druków dla Zarządu Miejskiego (AAN, GO 120). W marcu 1946 roku władze unieruchomiły zakład. Prawowita właścicielka, uznana za Polkę, wszczęła starania o zwrot majątku, zakończone pomyślnym dla niej wyrokiem Sądu Grodzkiego w Gliwicach z 28 kwietnia 1948 roku. W 1950 roku drukarnia została upaństwowiona (AAN, GKdsUP drukarnie 363).]

2. Morczinietz W., Ring 11. Założono w 1930 roku. Drukarnia dziełowa, 1 pedał. [Właściciel miał na imię Wilhelm.]

Zabrze (Hindenburg)

1. Czech Viktor, Kronprinzenstr. 288. Telefon 3267. Założono w 1898 roku, właściciel Viktor Czech od 1934 roku. Drukarnia dziełowa, księgarnia i handel papierem, drukarnia dziennikowa, 2 maszyny płaskie, 1 automat drukarski, 2 pedały, 4 maszyny pomocnicze, 1 KM, 4 robotników wykwalifikowanych.

[Po wojnie Drukarnia pod zarządem państwowym w Zabrzu, ul. Wolności 288. Park maszynowy w 1945 roku: maszyna płaska „Augsburg” (1892), tyglówka „Phenix” (1900), tyglówka „Monopol” z samonakładaczem (1932), krajarka ręczna „Krause”, perforówka nożna, nożyce.]

2. Heinze Sophie, Seydewitzerstr. 4. Telefon 2668. Założono w 1934 roku. Drukarnia dziełowa, 1 automat drukarski, 2 robotników.

3. Kempsey A. Nachf. E. Soika, Luisenstr. 1. Telefon 2082. Założono w 1895 roku, właściciel Emanuel Soika od 1920 roku. Drukarnia dziełowa, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 1 maszyna płaska, 1 pedał, 2 maszyny introligatorskie, 2 maszyny pomocnicze, 1/2 KM, 2 robotników.

[Podczas wojny nieczynna. Maszyny w 1945 roku: maszyna płaska „Offenbach” (stara), tyglówka bez firmy (stara), pedałowka „Offenbach” (stara), perforówka. Maszyny i urządzenia w Drukarni pod zarządem państwowym w Zabrzu.]

4. König Georg, Dorotheenstr. 8. Telefon 3988. Drukarnia dziełowa, introligatortnia, stereotypia, 2 maszyny płaskie, 2 pedały, 2 maszyny introligatorskie, 4 robotników.

[Park maszynowy w 1945 roku: maszyna płaska „Augsburg” (1903), maszyna pospieszna „Planeta” (1925), tyglówka do sztancowania zniszczona, dwie krajarki „Krause”, perforówka. Drukarnię zajmowały władze radzieckie, które wywiozły część maszyn.]

5. Müller Max, Kronprinzenstr. 338. Telefon 3677. Założono w 1906 roku. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 automat drukarski, 1 pedał, 5 maszyn pomocniczych.

[Inny adres: Kronprinzenstr. 288.]

6. Nogliński G., Stollenstr. 17. Drukarnia dziełowa, 1 maszyna płaska, 1 pedał, prasa ręczna.

[Inny adres: Wilhelmstr. 51a, właściciel Franz Nogliński. Podczas wojny nieczynna. Park maszynowy w 1945 roku: maszyna płaska bez firmy, tyglówka, bostona, krajarka „Krause”, perforówka, zszywarka drutem – wszystkie stare i wysłużone.]

7. Riddigau Richard, Kronprinzenstr. 390. Telefon 3692. Założono w 1933 roku. Drukarnia dziełowa, introligatornia, stereotypia, 2 maszyny płaskie, 1 pedał, 1 automat drukarski, 5 maszyn introligatorskich, 2 maszyny pomocnicze, 9 KM, 1 urzędnik, 3 [robotników] wykwalifikowanych, 1 niewykwalifikowany.

[Inna nazwa: Hindenburger Buch- und Kunstdruckerei Inh. Franz Stoschek vormals Riddigau. Podczas działań wojennych zbombardowana i spalona.]

8. Sollors Leopold, Dorotheenstr. 27. Telefon 3874. Założono w 1904 roku. Drukarnia dziełowa, introligatornia, 1 prasa ręczna.

Zawadzkie (Andreashütte)

1. Schneider Robert, L. Polednia Nachf. Telefon 18. Założono w 1901 roku. Drukarnia dziełowa, introligatornia, przedsiębiorstwo towarów papierowych, 2 pedały, 2 maszyny introligatorskie.

[Imię Poledni: Lorenz]